

ЗА СЕМАТА „НОРМА“ В СЕМАНТИЧНАТА СТРУКТУРА НА ПРИЛАГАТЕЛНИТЕ ЗА ЛИНЕЕН РАЗМЕР В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК*

Една от актуалните задачи на съвременната лингвистика е съпоставителното изследване на лексиката на близкородствени езици. Българската славистика проявява интерес към съпоставително изучаване на българската и руската лексика. Причина за това е фактът, че значителна част от лексиката на българския и руския език „представлява етимологически тъждествени и сходни във формално отношени думи“ [Червенкова 1979: 35].

Един от възможните пътища за такъв вид изследване е анализът на определена ЛСГ¹.

Обект на нашата работа е ЛСГ на прилагателни, обединени от семантичния признак „линеен размер“, който се съдържа в номинативното значение на всяко едно от тях. Тази ЛСГ за по-голямо удобство ще означим съкратено ПЛР². Тя включва следните прилагателни от българския и руския език: б. *висок* / р. *высокий*; б. *дълъг* / р. *длинный*; б. *широк* / р. *широкий*; б. *дълбок* / р. *глубокий*; б. *дебел* / р. *толстый*; б. *нисък* / р. *низкий*; б. *къс* / р. *короткий*; б. *тесен* / р. *узкий*, р. *тесный*; б. *плитък* / р. *мелкий*; б. *тънък* / р. *тонкий*.

За да бъде определена семантичната структура на ПЛР, в процеса на работа е използван методът на компонентен анализ, т.е. разлагане значението на думата на съставлящите го компоненти (= семи). Един от определените компоненти е семата „норма“. Според Ю.Д. Апресян нормата е „някаква величина, около която с несъществени отклонения варират най-често срещаните размери на предметите от определен клас“ [Апресян 1972: 5–6]. Представата за нормален линеен размер, както и за отклоненията от нормата, се е оформила в продължение на хилядолетната практическа дейност на хората. „В лексикалните

---

* Доклад: Национална школа за млади научни работници и специалисти. Приморско, 15–19 септември 1985.

¹ ЛСГ – лексико-семантична група.

² ПЛР – прилагателно за линеен размер.

значения на думите се отразяват наивните понятия за околния свят и за нас самите. Наивната картина на света, в която влизат наивната геометрия, наивната физика, наивната психология и т.н., отразява материалния и духовния опит на народа – носител на даден език, и затова може да бъде характерна само за него“ ([Апресян 1972], [Червенкова 1979]). Задачата на лексикографа е, ако той не иска да се превърне в енциклопедист, да разкрие тази наивна картина на света в лексикалните значения на думите и да я отрази в системата от тълкувания.

Какъв мисловен процес предхожда употребата на ПЛР? Тези прилагателни назовават признаци, които в едно или друго отношение характеризират предметите, но не разкриват тяхната същност. Такива признаци имат за основа определено отношение на човека към даден предмет и изразяват оценка. Критерий за оценка в нашия случай е представата за норма, стандарт, образец. Процедурата на оценка се състои в определяне степента на съответствието между признака на определен предмет от даден клас предмети и нормата на този признак за дадения клас. Признаците, които са характерни за отделните предмети, са много разнообразни. Всеки има индивидуални особености. Затова в процеса на осмисляне (и едновременно назоваване) на реално възприемания признак в нашето съзнание се осъществява неговото обобщение, типизация. Обобщението протича в хода на мисловния процес, след като зрителните органи са възприели признака и този признак бива съпоставян със съществуващата в съзнанието на човека норма. По приложената схема може да се проследи как в нашето съзнание се изработва нормата: в съзнанието на субекта в резултат на наслояването на много възприятия, например на вертикалния размер на дърветата, се оформя представа за определен размер като за норма на даден признак за този клас от предмети. На схемата е показано как въз основа на изработената вече норма се определя признакът за вертикален размер при възприемане на нови за субекта предмети от същия клас. Възприетият признак се съпоставя с нормата и се определя по отношение на нея.

Нормата не е нито абсолютно обективна, нито абсолютно субективна. Тя има субективно-обективен характер. Значението на употре-

беното ПЛР би било непонятно за събеседника, ако всеки от тях (слушаш и говорещ) има своя норма, т.е. ако за нормата беше характерна абсолютна субективност. От друга страна, трудно е да си представим, че всички хора са изградили за себе си абсолютно еднакви норми, т.е. че съществува обща, единна норма. По всяка вероятност нормата е повече или по-малко обща за различните групи от хора – териториални, социални и други подобни обединения.

Ел. Годорова говори за съществуването на абсолютни и относителни норми при употреба на прилагателните [Годорова 1975: 298]. Като пример се привежда прилагателното *бял*, което при употребата си е подчинено на абсолютна норма, т.е. определя по един и същ начин всеки един предмет: ср. *бяло цвете*; *бял облак*... С това обаче едва ли можем да се съгласим, тъй като цветът на *бялото цвете* не е еднакъв с този на *белия облак* или пък на *бялата хартия*, на *бялата череша* и т.н. Необходимо е въпреки всичко да се отбележи, че границите за вариране при определяне на различията в цветовете са много по-тесни от тези при определяне на различията в размерите. С други думи, относителността на нормите при употребата на ПЛР е по-ярко изразена, отколкото на прилагателните за цвят. Това може да се илюстрира с пример за изградените в съзнанието ни представи за б. *дълъг молив* / р. *длинный карандаш* и б. *дълги ски* / р. *длинные лыжи*. Те никога не съвпадат, защото б. *дългият молив* / р. *длинный карандаш* винаги е много по-малък (по-къс) от б. *дългите ски* / р. *длинные лыжи*.

В зависимост от редица условия, при които по различен начин се проявява относителният характер, присъщ за семантиката на ПЛР, може да се говори за четири типа норми:

I. Норма на вида

Този тип норма е най-разпространеният. Той влияе на семантиката на ПЛР, като я подчинява на представата за нормалния, т.е. най-често срещания представител на определен клас предмети. Например б. *къща* / р. *дом* определяме като б. *висока* / р. *высокий*, при условие че тя превишава височината на най-често срещания вид къщи, залегнала в съзнанието на хората като нормална.

II. Норма на пропорционалността

Този тип норма действа тогава, когато сравнението с нормалния вид (екземпляр) може да бъде сведено до сравнение с пропорционалното съотношение на размерите. Например: б. *стая* / р. *комната* определяме като б. *дълга* / р. *длинная*, ако съотношението между размерите „дължина“ и „ширина“ изглежда значително нарушено в посока към първия, в сравнение с нормалните представи за този вид предмети. Ясно е, че в случая нормата на пропорционалността е само конкретизация на нормата на вида, тъй като нормалните размери на дадения предмет предвиждат нормално пропорционално съотношение на същите.

III. Индивидуална норма на очакването

Този тип норма има ярко изразен субективен характер, тъй като даден размер се характеризира не по отношение на нормалния екземпляр, а по отношение на предварително създадената в съзнанието на говорещия представа за него. Например: б. *Какъв висок си станал!* / р. *Каким ты высоким стал!* Така говорещият характеризира своя племенник, когото отдавна не е виждал. С това той иска да каже, че по време на неговото отсъствие племенникът е израснал повече, отколкото той е очаквал, а не че момчето е по-високо от връстниците си. Тъй като определението има индивидуален характер, е ясно, че може да бъде разбрано само след подробно изясняване на ситуацията, т.е. е в тясна зависимост от контекста.

IV. Норма на годността

Характеристиките на размерите по тази норма се определят от отношението на дадения предмет към друг предмет в дадена ситуация. Например р. *тесный проход* / б. *тесен проход*: по отношение размерите на друг предмет *проходът* е недостатъчен, т.е. *проходът* по своите размери се отклонява от необходимия в дадения случай екземпляр. Към този тип норма на употреба се отнасят характеристиките на дрехи, обувки по отношение на човека, на помещения по отношение на мебели, на хора, които трябва да се разположат в тях. Например: б. *тесен апартамент* / р. *тесная квартира*; б. *тясно сако* / р. *тес-*

ный пиджак; б. Тази рокля ти е дълга / р. Это платье тебе длинно. Тези прилагателни много ярко изразяват идеята за годност. Подобно на индивидуалната норма на очакването този тип норма може да се проявява в определена ситуация, смисълът се разкрива в контекста. Значението на прилагателното р. *тесный* се определя само по отношение на нормата за годност, прояви на останалите типове норми в семантиката му не се наблюдават. В семантиката на ПЛР р. *узкий* намират израз всички разгледани типове норми. На прилагателното б. *тесен* съответстват две ПЛР в руския език: *тесный* и *узкий*.

Във връзка с понятието „норма“ Ю.Д. Апресян пише: „Съществуват два класа качествени прилагателни: непределни и пределни. Непределните прилагателни означават свойства, степента на които може да бъде безкрайно голяма или безкрайно малка. Към тях се отнасят ПЛР. Положителната степен на непределните прилагателни определя само част от скалата на съответстващия параметър – наляво или надясно от нейната „средна точка“, на която отговаря понятието „норма“. Следователно положителната степен на непределните прилагателни трябва да се тълкува чрез сравнителната степен: *широкий* = „шире норми“ [Апресян 1972]. И.А. Мельчук [Мельчук 1968: 236] също отбелязва, че положителната степен на прилагателните е семантически по-сложна от сравнителната степен, макар че във формален план това съотношение има обратен вид. Например изразът б. *Х е висок* / р. *Х высокий* няма точен смисъл и представлява твърдение, което не може да бъде обективно проверено, докато говорещият не определи какво се има предвид под *Х* и каква е неговата норма за височина, т.е. по-високо от кой праг той ще определи дадения обект като висок. Едва тогава изразът б. *Х е висок* / р. *Х высокий* ще придобие точен смисъл, а именно б. ‘*Х е по-висок от дадена норма N*’ / р. ‘*Х выше некоторой нормы N*’, т.е. б. ‘*височината на Х е по-голяма от височината N, която говорещият смята за нормална за класа А, член на който клас се явява Х*’ / р. ‘*высота Х-а больше некоторой высоты N, которую говорящий считает нормальной для класса А, членом которого является Х*’. Потвърждение на това, че прилагателните в положителна степен семантически включват съответните прилагателни в сравнителна степен, е следният факт: от твърдението

б. *X е станал висок* / р. *X стал високим* следва, че б. *X е станал по-висок* / р. *X стал выше*, но от б. *X е станал по-висок* / р. *X стал выше* още не следва, че б. *X е станал висок* / р. *X стал високим*.

В използваните тълковни речници на българския и руския език са регистрирани само четири случая, при които е взето предвид наличието на семата „норма“ в семантичната структура на ПЛР и съответно е отразено в тълкуванията на значенията им: „высокий, понятие сравнительное, ...“ [Даль 1882: 322]; „висок, който стои по-горе, надминава другите по нещо...“ [Геров 1978, Т. 1: 194]; „висок, за човек: който на височина, на ръст е по-голям от другите“ [пак там]; „нисък, който не е висок, колкото са високи другите, колкото трябва, който стои по-близо до земята от другите“ [Геров 1978, Т. 3: 271].

Изследвания от този род имат значение за лексикологията, лексикографията и методиката на чуждоезиковото обучение.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1972   Апресян Ю.Д. Современная лингвистическая семантика. III. Вопросы семантического анализа // Русский язык в национальной школе. 1972. № 2. С. 2–14.
- Геров 1978   Геров Н. Речникъ на българский языкъ с тълкувание речиты на българскы и на русскы. Т. 1–6. София: Български писател, 1975–1978. 2782 с.
- Даль 1882   Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. 2-е издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. Т. 1–4. СПб.–Москва: т-во М.О. Вольф, 1880–1882 (Санкт-Петербург). Т. 1. LXXXIV, 723 с.; Т. 2. 807 с.; Т. 3. 576 с.; Т. 4. 704 с.
- Мельчук 1968   Мельчук И.А. Строение языковых знаков и формально-смысловые отношения между ними // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т. 27, вып. 5. Москва, 1968. С. 426–438.
- Тодорова 1975   Тодорова Е. Разграничаване на номинативните значения на прилагателните за пространствен размер... // Български език. 1975. № 4. С. 296–302.
- Червенкова 1979   Червенкова И. К сопоставительному изучению русской и болгарской лексики // Болгарская русистика. 1979. № 2. С. 35–42.